

-sahəvi əlamətlərinə görə: taxılın qiymətinin tənzimlənməsi; kartofun, tərəvəzin, meyvə və giləmeyvənin bazarının tənzimlənməsi; şəkər bazarının tənzimlənməsi və s;

-təşkilati əlamətlərinə görə: xırda ailə təsərrüfatlarının vəziyyətinin tənzimlənməsi; iri korporasiyalar bazarında vəziyyətin tənzimlənməsi; səhmdar cəmiyyətlərinin, istehsal kooperasiyalarının, istehsal komplekslərinin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və s;

-maliyyə axınları xarakterinə görə: qiymətlərin tənzimlənməsi; gəlirlərin tənzimlənməsi; vergi tənzimlənməsi; kredit tənzimlənməsi; investisiya tənzimlənməsi və s;

-bazar əlamətlərinə görə: daxili tələbin tənzimlənməsi; ixracın tənzimlənməsi; daxili təklifin tənzimlənməsi; idxalın tənzimlənməsi.

məsi; idxalın tənzimlənməsi.

-problem əlamətlərinə görə: elmi-texniki tərəqqi proseslərinin tənzimlənməsi; ətraf mühitin mühafizəsinin tənzimlənməsi; məhsulun keyfiyyətinə nəzarətin tənzimlənməsi; daxili bazarın qorunmasının tənzimlənməsi və s.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı formalarla həyata keçirilir:

-hüquqi təminatın yaradılması;

-əmtəə istehsalçıların gəlirlərinin davamlı olaraq maliyyə dəstəklənməsi;

-infrastruktur təminatının möhkəmləndirilməsi;

-maddi-texniki dəstək.

ƏDƏBİYYAT

1."Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2004-2008 -ci illər)" 11 fevral 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 2.Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. Respublika qəzeti. 11 fevral 2007-ci il. 3.Ч.Аббасов. Экономика Азербайджана на путях глобализации. Баку, 2007. 4.В.И.Кушлина. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва, 2005. 5.Погорлецкий А.И. Экономика зарубежных стран. Санкт-Петербург, 2001. 6.Т.Г.Морозовой. Региональная экономика. Москва, 2003.

AQRAR İQTİSADI NƏZƏRİYYƏNİN METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

S.V.SALAHOV, iqtisad elmləri doktoru
Az ETKTİ və Tİ

Ümumi iqtisadi nəzəriyyənin tərkib hissəsi olan aqrar iqtisadi nəzəriyyə müasir qloballaşma mühitində iqtisadçı alimlərin müxtəlif yanaşmaları ilə qarşılaşmaqdadır. Məhz bu baxımdan aqrar iqtisadi nəzəriyyənin müasir tələblər baxımından təhlili xüsusi maraq doğurur.

Məlumdur ki, obyektiv iqtisadi qanunların təsirini əks etdirən aqrar nəzəriyyə, istehsal prosesində insanlar arasında mühüm əlaqələr və münasibətlərin forması və eləcə də onunla əlaqədar ictimai inkişafın sosial prosesləri barədə, dolğun təsəvvür yaradan elmi biliklər sistemi olan iqtisadi nəzəriyyənin tərkib hissəsidir.

Aqrar sahədə nəzəri tədqiqatların xüsusiyyətləri onların spesifik predmeti ilə müəyyən edilir. Bura predmet kimi çıxış edən kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi sayılan torpağa sahiblik və ondan istifadə edilməsi ilə yanaşı ona sərəncam vermə ilə əlaqədar münasibətlər sistemi də daxildir. Son dövrlərdə mövzu ilə bu və ya digər şəkildə bir çox elmi araşdırmalar iş və ayrı-ayrı nəşrlərin xülasəsinin təhlili bir tərəfdən aqrar nəzəriyyəyə diqqətin açıq aşkar az olmasını və digər tərəfdən isə onun prinsipial məsələlərin işıqlandırılmasına konseptual yanaşmaların ziddiyyətli olmasını şərtləndirir. Bəzən bu elmi yanaşmalarda "aqrar nəzəriyyə", "aqrar siyasət", "aqrar münasibətlər", "aqrar məsələ", "aqrar quruluş", "aqrar islahat" anlayışları eyniləşdirilərək onların arasındakı ciddi metodoloji həddlər nəzərdən

qaçırılır.

Bütün bu anlayışlar eyni bir tədqiqat predmetinə aid olduğundan çox vaxt onların arasında hədd qoyulması zərurətinə əhəmiyyət verilmir və bu da elmi ümumiləşdirmə və nəticələrin ümumi səviyyəsinə təsir göstərir. Nəticədə qeyd olunan mövhumların konkretləşdirilməsi çətinləşir və sonda kənd təsərrüfatının, bütövlükdə aqrar-ərzaq kompleksinin inkişafının əsas məsələlərinin sistemli həllinə mənfi təsir göstərir.

Aqrar nəzəriyyə anlayışının tərifinə əsasən deyə bilərik ki, bu nəzəriyyədə aqrar münasibətlərin inkişaf gerçəkliyinin dərk edilməsi prosesin əsas strateji aspektlərinin tədqiqatının daha yüksək səviyyədə aparılmasına bilavasitə təsir göstərir. Nəzərə alsaq ki, aqrar münasibətlər aqrar nəzəriyyənin keyfiyyətini, elmlilik dərəcəsinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün impuls verən müvafiq nəzəri ümumiləşdirmələrin, bütövlükdə kənd təsərrüfatında istehsal və sosial münasibətlər sisteminin predmeti kimi çıxış edir onda problemin qoyuluşu öz mahiyyətini bir daha inandırıcılıqla göstərir.

Aqrar siyasət nəzəri ümumiləşdirmələrə əsaslanan aqrar münasibətlərin tarixi prosesinin müəyyən mərhələlərində zəruri olan inkişaf səviyyəsində dövlətin əsas məqsədi kimi qarşıya qoyduğu istiqamətlər üzrə konkretləşdirilmiş və qanunvericilik yolu ilə təsbit edilmiş "direktiv" aktlardan ibarətdir.

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış və həqiqətən kəndin mənafeyinə xidmət edən aqrar siyasətin əsas məqsədi

dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçıların və aqrar-ərzaq sistemində çalışanların imkanlarının, tərəfdaşlarının yüksək səmərəli, sosial cəhətdən müdafiə edilmiş əməyi üçün iqtisadi şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Siyasi iqtisad baxımından "aqrar məsələ" terminin mahiyyəti "aqrar münasibətlər" prizmasından yanaşdıqda mahiyyət etibarilə ideoloji partiya baxışlarını və bu münasibətlər sisteminin qurulması və inkişafı sahəsində ideoloji məqsədləri əks etdirir.

"Aqrar məsələ" termininə şərti olaraq bir siyasi iqtisad anlayışı kimi qiymət verildikdə nəzərə alınmalıdır ki, elə söhbət həmin, lakin sinfi baxımdan aqrar münasibətlərdən gedir. Eyni sözləri "kəndli məsələsi" termininə də aid etmək olar. Bu halda nəzərə almaq lazımdır ki, həmin anlayışlar müəyyən mənada eyni mahiyyəti ifadə edir. Təbiidir ki, prinsip etibarilə kənd təsərrüfatının bütün sosial iqtisadi problemlərini nəzəri-elmi baxımdan məcmu halda tədqiq etmək üçün bu kimi şərti anlayışlara zərurət yoxdur.

Məlumdur ki, müasir dövrdə iqtisad elminin mahiyyətinə dair həsr edilmiş fundamental xarakterli işlər azlıq təşkil edir. Eyni zamanda aparılan təhlillər də dərinliyinə görə bir birindən köklü sürətdə fərqlənir.

Son illərdə bir çox tədqiqatçıların gəldikləri ümumi nəticə Stolipin aqrar islahatının çox böyük tarixi əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir. Belə ki, o, güclü əməksevər kəndlinin, fitri qabiliyyətini əsas götürərək onu təhkimçilikdən azad olunmasına və çürüməkdə olan icma həyat tərzindən uzaqlaşmasına və ona iqtisadi azadlıq, xüsusi mülkiyyət hüququ əldə etməsinə şərtləndirir.

1913-cü ildə çox ciddi müqavimətlərə baxmayaraq bu islahat elə başlanğıc illərindən etibarən istehsalın artımı, məhsuldar qüvvələrin inkişafı baxımından sandalılıq nəticələr vermişdi. Sonralar bir çox tədqiqatçılar göstərirdilər ki, Stolipin aqrar islahatı elə sovet aqrar quruluşunun əsası olmuşdur. Bu cür yanaşmalar təbii ki, ciddi elmi araşdırmalara əsaslanmırdı.

Əlbəttə, elmi həqiqət mübahisələrin gedişində üzə çıxır, buna görə də hər kəs öz mövqeyini ifadə etmək, o cümlədən elmi fantastikaya meyl etmək hüququna malikdir. Lakin bu halda əsas məsələ irəli sürülən müddəanın elmi cəhətdən sübut edilə bilməsi, onun elmi biliklər sistemi kimi inkişaf etməkdə olan gerçəkliyin, baxdığımız halda isə aqrar-iqtisadi gerçəkliyin obyektiv qanunauyğunluqları və mühüm əlaqələri barədə dolğun təsəvvür yaratmasını unutmaq olmaz. Gerçəkliyin təbii təkamül yolu ilə inkişafı, onun iqtisadi nəzəriyyənin fundamental əsasları ilə yanaşı aqrar quruluşa tətbiq edilməsi isə bu gerçəkliyin idarə edilməsinə elmi yanaşmaları bir daha fəallaşdırır.

Aqrar münasibətlərin qiymətləndirilməsində sosial-iqtisadi inkişafının obyektiv qanunauyğunluqlarının öyrənməsi xüsusi mahiyyət kəsb edir. Yalnız bu halda həmin inkişafın əsl elmi və nəzəri qanunauyğunluqları ictimai tərəqqinin üç baza elementinin qarşılıqlı asılılığı və qarşılıqlı əlaqələri prizmasından təhlil edilməlidir: insan-mülkiyyət-dövlət. Təbiidir ki, bu üçbucağın mərkəzində insan amili dayanmalıdır.

Təkamül yolu ilə inkişaf edən, yeniləşən və təkmilləşən təsərrüfat praktikasında əsas qüvvə olan insan məhz bu cür inkişaf prosesində ona adekvat inkişaf edən iqtisadi nəzəriyyənin əsas meyarıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi praktikanın istənilən növü heç də elmi nəzəriyyə yaratmaq üçün inandırıcı faktlar verə bilmir. Eyni zamanda heç bir iqtisadi nəzəriyyə, o cümlədən sovet siyasi iqtisadi belə iqtisadi nəzəriyyə də praktikanın yeganə düzgün yolunu seçib işıqlandırmışdır.

Ümumən dünya təsərrüfat sistemində, o cümlədən aqrar sahədə baş verən proseslər əsaslı şəkildə göstərir ki, həqiqi elmi nəzəriyyənin meyarı təkamül yolu ilə mütərəqqi, əbədi təbii qanunlara tabe olan inkişaf qanunlarının tətbiqi praktikasının əvəz olunmazlığına əsas verir. Yəni istehsalın əsas hərəkətverici qüvvəsi və ümumiyyətlə ictimai prosesin əsas qüvvəsi insanın, fərdin şəxsi, ilk növbədə maddi marağını əks etdirməlidir. Bu inkişaf üçün həmin tərəqqinin iki şərti, yaxud iki baza əsası zəruridir. Təbii və toxunulmaz şəxsi mülkiyyət hüququ (fərdi və ya kollektiv); könüllü-kooperativ; hər bir insanın sərbəst seçimi əsasında formalaşan təsərrüfat strukturlarıdır. Sonuncu isə şəxsi marağa və xüsusi mülkiyyət hüququna adekvat olmaqla bu əsaslara tabe edilmiş dövlətin tənzimləyici fəaliyyətini zəruri edir.

Dünyada mövcud olan həmin təsərrüfat prosesləri cəmiyyətin, ilk növbədə isə onun sosial-iqtisadi tərkib hissəsinin fundamental əsaslarıdır. Belə ki, bu cür üzvi şəkildə birləşmə və qarşılıqlı əlaqəlilik cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərkib hissəsinin, aqrar nəzəriyyənin bütövlükdə metodoloji əsası olmaqla aqrar iqtisadi nəzəriyyə anlayışlarını və onun elementlər sistemini şərtləndirir.

Sivil təsərrüfat məkanında aqrar iqtisadi nəzəriyyənin ümumdünya miqyasında tarixi sınağını nəzərə alınmaqla aqrar məsələnin uğurlu həllinin təhlili göstərir ki, əgər bu nəzəriyyənin mahiyyətinə birmənalı şəkildə yanaşdıqda, aqrar münasibətlər nəzəriyyəsinin mahiyyəti (yaxud aqrar nəzəriyyə) kəndlilərin təbii, tarixi praktikanın isə əbədi qanunlarına əsaslanır. Yəni yalnız bu halda torpaq üzərində səmərəli təsərrüfatçılığın hərəkətverici qüvvələri, formaları və mexanizmi barəsində dolğun təsəvvür yarana bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar nəzəriyyənin inkişafını kənd təsərrüfatının səmərəli idarə edilməsi sahəsində nəliyyətlərin elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqəli və bütövlükdə iqtisadi tərəqqinin yuxarıda adları çəkilən üç baza prinsiplərinə əsaslanan qarşılıqlı münasibətləri şəraitində tədqiq edilməsi üçün araşdırmanın sistemli olması təmin edilməli və bu nəzəriyyənin struktur elementləri qarşılıqlı əlaqəli şəkildə öyrənilməlidir.

Burada sistemin ümumi, "xalq təsərrüfatı" elementləri - mülkiyyət münasibətləri nəzəriyyəsi, bazar və onun kateqoriyaları, ilk növbədə isə qiymətyaranma

nəzəriyyəsi, iqtisadi artım nəzəriyyəsi, ən yüksək fayda nəzəriyyəsi, böhranlar nəzəriyyəsi kimi ümumi elementlər, həm spesifik, həm də yalnız müəyyən sistemə və aqrar münasibətlərin mexanizminə xas olan ümumi xarakterli öz aralarında birləşirlər. Nəzərə alınmalıdır ki, iqtisadi nəzəriyyənin əsas özəyi sayılan kəndlişünaslığın nəzəri əsasları, məhs torpaq münasibətləri nəzəriyyəsini özündə əhatə etməlidir.

Təbiidir ki, burada torpaq mülkiyyəti nəzəriyyəsi və torpaq rentası nəzəriyyəsi, kənd təsərrüfatı kooperativliyinin əsasları ayrıca göstərməklə təsərrüfatın idarə edilməsi formaları nəzəriyyəsi, iri istehsalın üstünlüyü və xırda istehsalın sabitliyi, aqrar böhranlar nəzəriyyəsi, aqrar proteksionizm nəzəriyyəsi daxil edilməlidir. Bu halda özünəməxsus yanaşmalar qiymətyaranma, vergitutma, məsələlərində aqrar sahənin spesifikasiyası kimi amillər bütövlükdə kənd təsərrüfatına iqtisadi mexanizmin təsirini müəyyən edir.

Məlumdur ki, hər bir sistemdə ümumi fundamental əsas mövcuddur. Hər sistemin bütün başqa elementləri həmin fundamental zəmin ətrafında qarşılıqlı və iyerarxik asılılıq şəraitində özünü göstərdikdə onların prioritetliyi tarixi inkişaf prosesində dəyişilə bilər. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, aqrar nəzəriyyədə münasibətləri, ilk növbədə torpaq mülkiyyəti münasibətləri dəyişməz olmuşdur və dəyişməz olaraq qalır.

Kənd təsərrüfatında mülkiyyətlə bağlı nəzəri məsələlər, ona adekvat olan aqrar nəzəriyyənin başqa "törəmə" elementləri və istiqamətlərinin necə əsaslandırılmasından asılı olaraq əsas məsələ kəndli təbəqəsinin həyat fəaliyyətinin formalaşmasıdır.

Torpaqda çalışan kəndli ümumi modelə daxil edildikdə və bu modeldə sosial iqtisadi inkişafın ümumi obyektiv qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq təsərrüfatçılıq və ümumiyyətlə həyat fəaliyyəti forması sərbəst seçildikdə ya dövlətdən zəruri kömək tələb olunur və ya da əksinə dövlət bəyan etdiyi "ali", əslində isə mücərrəd qondarma ideoloji lakin əsassız amilləri əsas götürərək kənd əməkçisinə açıq-aşkar yabançı olan sosial formanı zorla qəbul etdirir. Yəni kəndli elə bir modelə salınır ki, orada onun vətəndaş azadlıqları, iqtisadi azadlıqları, təbii həyat oriyentasiyaları və ümumbəşəri dəyərlər öz mahiyyətini itirmiş olur. Bu özünü sosialist təsərrüfatçılıq sistemində göstərmişdi.

Mütləq iqtisadi fikir tarixi birmənalı şəkildə göstərir ki, mülkiyyət institutunu, ilk növbədə şəxsi maraqların reallaşdırılması sahəsində əvəz edilməzdir. Deməli aqrar nəzəriyyədə və praktikada "qanuni" mərkəzi yerdən geriye və ya kənara çəkmək cəhdlərindən asılı olmayaraq bu fikir sonucu modeldən birinci modelə doğru inkişaf edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi mülkiyyət hüququndane məhrum edilmiş və ümumi, icğtimailəşdirilmiş (hamının olan və eyni zamanda heç kəsin olmayan) mülkiyyətlə insan yaradıcı əmək stimullarından, gələcəyə inamından məhrum edilir. Xüsusi mülkiyyət hüququ isə əksinə bu inamı yaradır, istehsal münasibətləri-

nin başqa formalarının və bütövlükdə bu cür münasibətlər sisteminin, təsərrüfatçılıq mexanizminin bütün elementlərinin və rıçaqlarının səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir. Bununla da iqtisadi və deməli aqrar nəzəriyyənin yüksək dərəcədə elmiliyi şərtləndirilir.

Ümumbəşəri dəyərləri bərqərar edən və onu qoruyan demokratik hüquqi dövlətdə mülkiyyət münasibətlərinin, ilk növbədə isə mülkiyyətin prioritet və yüksək dərəcədə səmərəli forması olan xüsusi mülkiyyətin mahiyyətinin, rolunun və funksiyalarının bu cür başa düşülməsi sosial marginallar qrupu, yəni öz təbiətinə görə rəşional təsərrüfat mülkiyyətçiləri ola bilməyəcək insanların mülkiyyətin bu formasına laqeyd münasibəti ilə qarşılaşır. Onların bacarıqlı, yaradıcı təsərrüfat fəaliyyəti sayəsində (belələri aktiv aqrar "azlıq" təşkil edir) dünya birliyinin sivil ölkələrinin iqtisadi və sosial baxımdan tərəqqi edən kənd təsərrüfatı inkişaf edir. Yuxarıda deyilənlərə əsasən bir daha bu qənaətə gəlmək olar ki, aqrar nəzəriyyənin mərkəzi obyektinə də əkinçi olaraq qalır.

Minilliklər boyu, xüsusən kənd təsərrüfatı aparıcı sahə kimi seçiləndən etibarən torpaq isə onun maddi inkişafının əsas şərti olmuşdur. Yəni uzun illər boyu torpaq mülkiyyətinin həlledici rolu formalaşmışdır. İbtidai, mahiyyət etibarına isə bəsit icma mülkiyyətinin dağılması və səmərəli fəaliyyət göstərən mülkiyyətçilərdən ibarət sosial qrupun formalaşması ən fəal, fərasətli insanların "öz", fərdi, xüsusi torpağa və digər istehsal vasitələrinə sahib olmaq kimi meyarları üzə çıxarmışdır. Yəni bu proses sayəsində ilk növbədə könüllü kooperativ təsərrüfatçılıq formaları istisna edilmədən onların bu istəklərini obyektiv şərtləndirən qanunauyğun nəticə formalaşmışdır. Müxtəlif tarixi dövrlərdə bəşər cəmiyyətinin əbədi tarixi inkişaf qanunları çərçivəsində təhlil göstərir ki, iri mülkiyyətçilər, o cümlədən torpaq mülkiyyətçiləri təbiətdən bu keyfiyyətlərə malik olurlar. Yəni aşağı silklərə mənsub olan vətəndaşlar belə özlərinin fərdi istedad və qabiliyyətləri sayəsində qanunların təsiri hüdudunda iri mülkiyyətçilərə çevrilə bilərlər. Məhs bu baxımdan bu obyektiv qanunauyğunluq, insanın öz fərdi əmlakına sahib olma kimi təbii istəyi iqtisad elminin (o cümlədən aqrar elminin) nümayəndələrinin əsərlərində özlərini daha geniş şəkildə tapmışdır.

Təhlillər göstərir ki, tarixən icmaya xas olan gerilik məhsuldar qüvvələrin inkişafı yolunda əngələ çevrilmişdir. Lakin zaman keçdikcə məhsuldar qüvvələr özünün bəsit ibtidai təbiəti icma daxilində fitri istedadlı əkinçilərin, mədəni sahibkarların yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşmasında əngələ çevrilirdi. Bu gerilik icmaların ən mühüm ümumbəşəri dəyərdən-xüsusi mülkiyyət hüququndan məhrum edirdi.

İcma həm də könüllü kənd təsərrüfatı kooperativlərinin, ilk növbədə müstəqil üzvləri - ayrı-ayrı təsərrüfat (satış və s) funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün torpağın və digər istehsal vasitələrinin mülkiyyətçilərini birləşdirən şaquli kooperativlərin təşəkkül və inkişaf yolunu bağlayırdı.

Halbuki bu cür kooperativlər həmin vasitələrin daha səmərəli istifadə edilməsinin, kənd təsərrüfatında və onunla qonşu sahələrdə əsl kooperativ hərəkətinin fəal sosial müdafiəsinin demokratik forması sayılır. Bu mənada, sovet kolxoz-kooperativ aqrar quruluşunun "banisi" sayılan, rus iqtisadçı alimi İ.A.İlyinin təbirincə desək, məhs adı çəkilən strukturlar kənddə "dövlət təkimçilik quruluşu"nun potensial dağıdıcısı olmuşdur.

Bu səbəbdən də kollektivləşmə başlandıqdan sonra bir neçə onillik ərzində kəndlilər bəsit icma ilə cyni, bəzən isə ondan daha artıq dərəcədə "avamlıq" şəraitində yaşamışlar. Bu şərait ilk növbədə həmin "əksəriyyət" üçün ictimailəşmiş, birgə sahibsiz mülkiyyətə sədaqət-dən daha çox laqeydlilik münasibəti doğurmuşdur.

Məlumdur ki, keçid iqtisadiyyatını yaşayan Azərbaycanca bu gün bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının əksəriyyəti həyatı aile təsərrüfatlarının, digər tərəfdən kənd sakinlərinin çoxunun aktiv sahibkarlıq fəaliyyətinə "anadangəlmə bağlılığı"nın sayəsində onların xüsusi torpaq mülkiyyətinə, torpaq bazarına münasibəti səhlənkar (elə buna görə də kəsib olan) kənd sakinlə-

rin həmin dəyərlərə münasibətindən prinsip etibarilə fərqlənir. Araşdırmalar göstərir ki, ümumiyyətlə, belələri həqiqətən azlıq təşkil edirlər. Lakin onlar məhz əsl sahibkarlar və kənd əməkçiləridir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrində kənd təsərrüfatı məs bu cür əməkçilərin xümusi sahibkarlıqla bağlı təsərrüfat fəaliyyəti hesabına uğurla inkişaf edir. Ona görə də keçid dövründə kənd təsərrüfatı əksəriyyəti bacarıqsız, tənbel, başqa sözlə desək marqinal təbəqələrə deyil, məhz "güclü" sahibkarlara oriyentasiya etməlidir. Bu çoxluq təşəbbüskarlıq hissindən məhrum olan, öz təbiətinə görə, xüsusən sərt bazar şəraitində səmərəli təsərrüfatçılıqla məşğul olmağı bacarmayanlar ictimai əmək bölgüsünün obyektiv qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq xırda və iri kəndli sahibkarların yanında və iqtisadiyyatın başqa sahələrində muzdlu işçi kimi özlərinə tətbiq tapmalıdırlar. Bu cür tətbiq tapa bilməyənlər isə öz fəaliyyətlərini birbaşa həyatı aile təsərrüfatlarına yönəltməlidirlər. Aqrar iqtisadi nəzəriyyə bu cür yanaşma və onun müvəffəqiyyətli tətbiqi keçid dövrünün prioritet istiqamətidir.

İSTEHSALIN İXTİSASLAŞDIRILMASI VƏ TƏMƏRKÜZLƏŞDIRILMƏSİ İNTENSİVLƏŞMƏNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ ŞƏRTİ KİMİ

M.Q.MUSAYEV, doktorant

İctimai əmək bölgüsünün ifadəçisi olan istehsalın strukturu bütün məhsuldar fəaliyyət növlərinin məcmusunu əks etdirir. Bu məcmu fəaliyyətlərin inteqrasiyasının müxtəlif səviyyələrdə ki, təzahürüdür. İstehsalın strukturu özünü ixtisaslaşmada göstərir.

İstənilən istehsal fəaliyyətinin əsas forması əmək bölgüsündə, sonuncu isə öz növbəsində ixtisaslaşmada ifadə olunur. İxtisaslaşmada məqsəd əməyin məhsuldarlığının yüksəldilməsidir. İnsan əməyinin məhsuldarlığı onun konkret tətbiq sahəsinin konkret hissəsində ixtisaslaşma tələb edir. Bəşəriyyətin inkişafı istehsal və xidmət sahələrində ixtisaslaşmanın təkamülü prosesləri ilə müşayiət olunmuşdur. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində bəzi tərəddüdlər olduğunu qeyd etməklə, iqtisadi inkişaf tarixini istehsalın struktur təkmilləşmələri, o cümlədən ixtisaslaşmanın inkişafı tarixi adlandırmaq olar. Odur ki, bəzi mənbələrdə xüsusilə xarici ədəbiyyatda ixtisaslaşma, bir sıra qeyd şərtlərlə iqtisadi mədəniyyət anlayışı ilə eyniləşdirilir.

Aqrar sahədə istehsalın strukturunun təkmilləşdirilməsi, yəni ixtisaslaşma kəsilməz proses olub, onun tempi sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bazar şəraitində kənd təsərrüfatında ayrı-ayrı sahələrin inkişaf nisbətləri daha dinamikdir. Belə ki, aqrar istehsalın strukturunu şərtləndirən amillərin

təsir dairəsi və gücü islahatların gedində daha sürətlə dəyişir. Nəticədə ixtisaslaşmaya qoyulan tələblərə həssaslıq səviyyəsi yüksəlir.

Rəqabət mühitinin tələbləri kənd təsərrüfatı istehsalında ixtisaslaşma, təmərküzləşmə və kooperasiyanın elmi əsaslandırılmış sistemini formalaşdıraraq başlıca istiqamətlərə diqqəti artırır.

İxtisaslaşmanın nəzəri-metodoloji və təcrübi bazanın zənginləşməsi intensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyinin mühüm şərtinə çevrilir. İnnovasiya bazarının təşəkkülü qabaqcıl xarici təcrübənin təhlili nəticələri, elmi ideyaların kommersiyalaşması tempinin yüksəlişi kimi amillərin kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşməsi xəttinə təbə edilməsi müsbət iqtisadi nəticələr verir.

Bu sahənin elmi əsaslandırılması onun bazarın iqtisadi qanunları əsasında təşəkkülünü nəzərdə tutur. Əlbəttə, hazırkı şəraitdə aqrar sahədə tənzimləyicilik tədbirlərinin səmərəliliyi faktı da danılmazdır. Əks hallarda kompleks yanaşma məhsuldar hesab edilir. və sosial-iqtisadi inkişaf məqsədləri müstəvisində kənd təsərrüfatının istehsalının ixtisaslaşması prosesi prosesi də bu baxımdan istisna təşkil etmir.

İxtisaslaşmanın daha səmərəli formalarının inkişaf etdirilməsi, özlüyündə məqsəd deyildir. Aqrar sahədə